

PROBLEMOS IR SITUACIJOS

[...]

Besidairydamas kasmetiniame poetų maratone nematyto bėgiko ar naujai minamo tako, užkliuvau už Stasio Jonausko rinkinio *Spaliai*. Knyga neverčia iš klumpių savo drąsa, nors ironijos gelmuo pakankamai piktas: pasigėrėkime savo visuomene, kuri blizga kaip parketas; melas iškeliavo iš mūsų šalies, todėl reikia patylėti, jei ko negalima sakyti... Humoristika jau pripratino prie tokių įgėlimų, ir nebekrūpčioji, gavęs į tarpuką. Nepritrenkia knyga ir netikėta poetika, nors eilėraščio pabaigoje efektingai sproginėja paradoksaus, o kiekviena tiesa čia mikliai persirita iš teigiamo poliaus į neigiamą. Bet paradoksų kopėčiomis jau smagiai šokinėjo V. Šimkaus eilėraštinis, o ant dvipoliarinės tiesos ties Blinstrubiškės ažuolu jau buvo pakartas M. Martinaičio Kukutis. Ir vis dėlto penktasis S. Jonausko rinkinys, tarpais kibirkščiuojantis kietai sugniaužta mintimi, tarpais monotoniškai silogizuojantis, skverbiasi į naują programinę užduotį, kuriai su skuodiškio žemaičio užsispyrimu palenkiami visi eilėraščiai – nuo pirmo iki paskutinio.

Ryžtingai pakeista visa eilėraščio veikėjų nomenklatūra. Poetinio teksto pakyroje šliaužia rupūžės, žalčiai ir sraigės, ropoja erkės, blakės ir utėlės, laksto pelėdos, varnos ir vorai. Jie nepraleidžia į eilėraščio centrą net autoriaus. Nė vienas iš tų gyvūnų nesiduoda nugabenamas į poetinės ekstazės viršukalnę, kur jis taptų idealine reikšme – kaip raudantis rudens vėjas ar pravirkusi šilagėlė. Jiems netinka skaisčiai spindintys metaforinių atotrūkų, simbolinių poteksčių, muzikinių virpesių apdarai. Jie gali gyventi tik paprastoje, kasdieninėje šnekoje be jokių pagražinimų ir literatūrinių pozų. Pasidarę lyrikos herojais, šitie smulkūs gyvūnai velka eilėraščio formą pasakėčios, mokslinio referato, ironiško aforizmo, parabolės link, nors niekur galutinai neapsistoja.

S. Jonauskas išvedė į paradą žemaitiškų sakmių gyvūnelius – apatinio būties klodo reprezentantus, kad pasiginčytų su aukštuoju mūsų lyrikos skrydžiu anapus regimojo horizonto, logiškų sąvokų ir šiokiadieniškos vaizdų faktūros. Cituodamas enciklopedijas ir mokslinius žinytus apie ropojančius vabalėlius, autorius nori pasakyti: be reikalo iš eilėraščio vyksmo išguitas aiškus žinojimas ir tikslus brėžinys, nes šiuolaikinė lyrika, kaip įrodinėja lietuviškai prabilęs B. Brechtas, – tai minties konstrukcija ir minties energija. Nubraukdamas nuo vaizdo ir žodžio idealumo apvalkalą, jis atidaro poetinės kalbos žiotis naujos medžiagos absorbuojimui ir kur kas aktyvesniam socialiniam vaidmeniui. Eilėraštinis jau pajėgia įspirti naujoms kyšininkavimo formoms, kai „liaudies atstovai [...] nuperka, kam reikia“ „televizorių, šautuvą, šaldytuvą, vainiką / Ir laukia gimimo arba mirties datos“.

Dažnas S. Jonausko eilėraštinis pradamas enciklopedine definicija ar informatyviu pranešimu: „Pelėdos yra tokie paukščiai, paplitę beveik visame pasaulyje. / Šimtas keturiasdešimt keturios rūšys. Lietuvoje dvylika“. Paprastas konstatavimas be jokio vaizdinio pigmento. Eilėraštinis palengva dėliojamas iš aiškių teiginių, kurie nei stebina, nei jaudina („Pelėdos neverkia, tik ūbuoja naktį eglynuose“). Staiga tos loginės tiesės, ramiai brėžtos viena greta kitos, išsiskiria ir nubėga į skirtingas puses (žmonės pelėdų nesupranta, o ir tos nesupranta žmonių). Kiekviena iš jų teigia pati save, ir nebėra jokios jungties, kuri sukabintų šias autonomines žinojimo atkarpas (didysis apuokas jau įrašytas į Raudonąją knygą, bet dėl to nešoksi iš mašinos ir nemesi rūkyti). Sąvokos stumdomos ir kapojasi, lipdamos į teisybės sostą, bet nė viena iš jų negauna valdžios spektro. Ir tas amžinas vienos tiesos prieštaravimas kitai, jų nesuderinamumo gaudesys tampa eilėraštinio vyksmu, jo stilistikos versme ir požymiu.

Samanos atminties neturi, negauna algos,
Joms užtenka ir to, jog nukrinta rasa po vidurnakčio,
O mums – nelabai; gyvenimas yra greitas
Ir krisdamas jis mekena tarsi perkūno oželis.

Sąvokų kontradikcija, brandinanti antitezinį poeto mąstymą, plaukia iš dviejų būties ir gyvybės formų, kurios egzistuoja šalia viena kitos, bet taip ir nesusilieja per milijonus metų. Literatūros tradicija, antropomorfizuojanti gamtą, ieško visur žmogaus gyvenimą liečiančių prasmių (ką tos kinivarpos griekši tamsoj — „nejau mūsų kaulus?“), o mokslinis mąstymas gamtos buvimo logiką atskiria nuo žmogaus. Galime galvoti, kad kurmis po žemėmis ieško teisybės, bet ką jis pats galvoja – nežinom. Galime gailėtis žalčio, kad jis turi tik dešinįjį plautį, bet nuo mūsų gailesčio jam neišsivystys kairysis plautis. Galime sutraiškyti utelę, bet iš naujo jos sutverti negalime. Niekada nesusikeisime vietomis su margu drugeliu, kurio sparneliai primena judančius žiedus. Blakė nežino jokių istorijos permainų, ji neprogresuoja ir nepasidarys naudinga visuomenei, bet jos gyvybė nesunaikinama net paraku. Dangus pilnas žvaigždžių, bet krisdamos jos neužmuša žiogo. Šita gamtos tvarka nepakeičiama. Ji neturi sąmonės ir tikslo. Ji niekam nepriklauso. Žmogui nepavaldu amžinas lervos, vikšro, drugelio gyvybės ciklas, lygiai taip, kaip ir jo paties gyvybės ciklas. Jis nepajėgia suvaldyti net vėžio, įsigraūžusio į jo plaučius ar gerklę, azartiškai skubančio daugintis ir miršančio kartu su žmogumi.

Viską žinantis ir savimi pasitikintis techniškiosios epochos žmogus vėl atsiduria neišmatuojamo ir nepaklūstančio objekto papėdėje. Jis vėl atsidaužia į visatos mįslės, jau be dieviškos pradžiodalos, bet taip pat neišsprendžiamas: „Viskas praeina – net ir gyvenimas. / Viskas praeina – kur?“ Jis vėl pajunta nepakeičiamą savo buvimo siaurumą ir lemtingas savo galėjimo-negalėjimo ribas („Ir niekas negali nupiešti, kaip ūkauja naktį pelėdos“). Scientistinė pasaulėžiūra, apsikarsčiusi enciklopedinėmis žiniomis, puola ironizuoti, tačiau tai skaudi ir rūškana prie sienos priremtojo ironija. Kismet grįžta vidurvasario saulė, bet nesugražinama tai, kas buvo praėjusį liepos mėnesį. Žmonės skuba gyventi, pašėlusiai sukasi jų elektronai, o po valandėlės lieka tik pilki pelenai, kuriems „viskas – vis tiek“. Samanos auga tylėdamos, slenka per kapinių sieną, uždengia datas ir vardus – ar jos žino, ką daro?

Ant prietemoje šliaužiančios rupūžės, priešledybinės eros paparčių ir vandens, kuris nieko neatsimena, poetas kloja įprastus žmogaus galvosenos stereotipus, mokslinės bei laikraštines kalbos frazeologizmus ir linksma akimi stebi, kaip visa tai komiškai susiraito tarytum šalnų nuvirinti bulvienojai. Lervos nepripažįsta profesinio orientavimo. Amarai nesvarsto: būti ar nebūti. Sraigės slenka per žemę, nes neturi kitos išeities. Varnos yra nedideli materijos gabaliukai, objektyviai lakstantys iš vienos vietos į kitą. Ironija visada maitinasi banalybe, kurią sukramto ir išspjauna atgal kaip tulžingą pasityčiojimą. „Kiaule reikia gimti. Tapti gali tikrai žmogus“. Kiškiai bijo vilkų kaip užkariautojų, o vilkai įsitikinę – jie išvadavo kiškius, idant šie neužgrobtų šventos vilkų žemės. S. Jonausko lyrikoje nėra lengvų, gracingų, akinančių ironijos dūrių, kuriais kitados garsėjo V. Šimkaus eilėraštis. Tai prastuoliško nusistebėjimo, naivaus samprotavimo, būties alogizmo ironija – mįslinga, be aitraus kartėlio, nueinanti į pirmykštės žemaitiško filosofavimo lytis, kurias prikėlė „Kukučio baladės“. „Žuvys raidžių nepažįsta, nesuprantame, ką jos tyli, / O kai nebetyli, iš viso niekam neaišku, ką daro“.

S. Jonausko eilėraštis, aukštindamas pastovią gamtos tvarką, nemato katastrofiškos griūties. Nejaučia gąsdinančios netvarkos, kuriai ironija turėtų priešintis su tragiška įtampa. Todėl ji neretai tik pažvangina kalambūrais, pasišvaisto kandžiais apibrėžimais („Tylėti reikia laiku, po laiko tyli pats laikas“), bet nesusiformuoja į visas logines lygtis purtančią poziciją. Tos lygtys montuojamos su nesudrumsčiama stoiko ramybe. Susidaro nemaži statiškų aprašinėjimų ir pasyvių samprotavimų

plotai, kurių nepajėgia sugniaužti smūgiui viena kita aštresnė mintis.

Alkoholis yra materialus – buvo galima nusipirkti.
Būdavo net malonu, kai atomai slydo gerkle.
Kuo daugiau tų OH, kuo jie rieda
greičiau, tuo geriau, –
Pasakytų dabar Demokritas, paragavęs
„Ruskajos vodkos“.

Vargina nuolatinis, mažai įvairuojantis struktūrinis modelis – tezė, argumentų grandinė, pusiau ironiška, pusiau didaktiška išvada. Tai gena eilėraščius į monotoniją.

Vytautas Kubilius, *Problemos ir situacijos*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 399–403.